

زبان تورکی در مکاتبات دیپلماتیک خارجی

زبان تورکی در دوره‌های گوناگون به عنوان زبان رسمی و دولتی در مکاتبات دیپلماتیک خارجی نیز به کار رفته است. مشهورترین اینگونه مکاتبات، مکتوبات تورکی سلاطین صفوی به پادشاهان کشورهای اروپایی است که در موزه های گوناگون جهان نگهداری می‌شوند. از این دسته است نامه شاه تهماسب اول (۱۵۷۶– ۱۵۲۳) به امپراتور عثمانی سلطان سلیم (۱۵۷۳– ۱۵۶۶). نامه صفی شاه اول صفوی (۱۶۴۲– ۱۶۲۸) به امپراتور اتریش و پادشاه مجارستان فردیناند دوم و نامه حسین شاه صفوی (۱۷۲۲–۱۶۹۴) به دوک سلکسون و پادشاه لهستان فردریک اوگوست نعل شکن، هر سه به زبان تورکی آذربایجانی. در این دوره برای نگارش دیوانی تورکی اداره و کارمندان ویژه‌ای اختصاص داده شده بود. زبان دولتی تورکی، فارغ از موقعیت جغرافیایی پایتخت امپراتوری تورک صفوی، هم در آذربایجان (تبریز و قزوین) و هم در اصفهان بکار می‌رفته است. کاربرد رسمی زبان تورکی محدود به عرصه خاصی نبوده و دایره گسترده‌ای از احکام و فرامین و مکاتیب و مراسلات دیپلماتیک تا امان‌نامه را شامل می‌شده است. طیف مخاطبان نه تنها شامل مقامات ایرانی و مردم ایران (که زبان ملی اکثرشان تورکی بود) و یا سلطان عثمانی و دیگر سلاطین تورک هم‌زبان و هم‌تبار و همدین بوده، بلکه پادشاهان روسیه و مجارستان و اتریش و لهستان و… را نیز در بر می‌گرفته است.

زبان تورکی در روابط سیاسی خارجی

در تاریخ دولت‌های تورکی ایران، زبان تورکی به عنوان زبان رسمی در روابط سیاسی خارجی این دولت‌ها نیز بکار رفته است. کاربرد زبان تورکی به عنوان زبان رسمی سران دولت‌ها و بویژه شاهان در روابط خارجی و دیدار با شاهان و سران دولت‌های دیگر، نه تنها در همه دولت‌های تورکی حاکم بر ایران دیده می‌شود، حتی در دوره دولت پهلوی نیز شایع بوده است. چنانچه رضاخان در دیدار رسمی با آتاترک طی سفر خود به ترکیه، به زبان تورکی سلیس صحبت کرده است. همچنین در طول تاریخ، بسیاری از سفرای دولت‌های تورکی ایران نیز صرفا زبان تورکی را که زبانی رسمی و دولتی بود می‌دانسته‌اند و در روابط خارجی بکار می‌بردند. به عنوان مثال موسی بیگ سفیر شاه عباس صفوی در هند جز زبان تورکی نمی‌دانست. محمدرضا بیگ سفیر ایران در پاریس (۱۷۱۵) نیز زبان فارسی را بلد نبود.

زبان تورکی در ثبت عهدنامه‌های بین دولت‌ها

کاربرد زبان تورکی به عنوان زبان روابط خارجی، محدود به ارتباطات شفاهی نبوده بلکه عرصه دیپلماسی مکتوب و ثبت عهدنامه‌ها را نیز شامل می‌شده است. به عنوان مثال متن پیمان قصر شیرین منعقدۀ دولت عثمانی در سال ۱۵۳۹ تنها به زبان تورکی نوشته شده است.

زبان تورکی، زبان رسمی در صدور فرامین داخلی

یکی از مهم‌ترین مصادیق کاربرد زبان تورکی به عنوان زبان رسمی و دولتی در امور اداری، استفاده از آن در صدور فرامین داخلی است. نمونه‌های متعدد اینگونه فرامین تورکی در موزه‌ها و کتابخانه‌های جهان پراکنده است. به عنوان مثال فرمان شاه اسماعیل (۱۵۲۴– ۱۵۰۲) و امان نامه شاه عباس دوم صفوی (۱۶۶۶–۱۶۴۲) به متوجه‌رخان بیگلربیگی شیروان، هر دو به زبان تورکی آذربایجانی.

سکمه‌ها و اسکناس‌ها، گواه دولتی بودن زبان تورکی در ایران

از مهم‌ترین عرصه‌های دولتی بودن زبان تورکی در تاریخ ایران، کاربرد آن در اسناد رسمی دولتی و در راس آنها سکمه‌ها و اسکناس‌ها است. نوشته‌های تورکی بسیار پیشتر از آنکه نخستین کلمات فارسی بر پول‌ها ظاهر شوند، بر پول‌های دولت‌های تورکی و آذربایجانی حاکم بر اراضی ایران امروزی بکار رفته‌اند. کاربرد زبان فارسی بر سکمه‌ها در اراضی ایران امروزی، پدیده‌ای نسبتا جدید بوده و مربوط به قرن شانزده در عصر صفویان و حمله اشرف افغان آتهم در فرم شعر است. پیشتر از آن و بر خلاف زبان تورکی، زبان فارسی هرگز بر سکمه‌ها بکار نرفته بود. قریب به تمام دولت‌های تورکی حاکم بر آذربایجان و ایران امروزی، زبان، کلمات، عبارات و نوشته‌های تورکی را در پول‌ها (سکمه‌ها، اسکناس‌ها)، مهرها، طغراها، توقیعات، فرمان‌ها، نامه‌ها و دیگر اسناد رسمی دولت خویش بکار برده‌اند. خطوط بکار برده شده در ثبت این نوشتجات تورکی، عربی، اویغوری، چینی حتی رونیک کوک تورک بوده است. به عنوان نمونه دور تا دور نخستین اسکناس‌ها ویا چواهی تورک عباراتی به خط تورکی ختانی و یا اویغوری درج شده است. بر سکمه‌های سلسله‌های مغولی، عباراتی تورکی مانند "قوتلوق بولسون" (مبارک باد) چاپ شده است. بر سکمه‌های چنگیزخان عبارت تورکی "قآن العادیل، چنگیز خان ینگ یارلیغی" (حکم شاهنشاه عادل، چنگیز شاه) دیده می‌شود. نمونه دیگر اسکناس چرمی نادرشاه افشار است که بر آن جمله کوتاه تورکی "دشمه گوتور" نوشته شده بود. حکومت دموکرات آذربایجان تاسیس شده در سال‌های جنگ جهانی دوم، نخستین دولت تورکی و آذربایجانی در ایران است که اسکناس‌های ملی و دیگر اسناد دولتی خود را منحصرا به زبان تورکی چاپ و نشر کرده است.

زبان تورکی، زبان رسمی قورولتای‌ها (مجالس مشورتی)

کاربرد زبان تورکی در قورولتای‌ها، نهادهایی که معادل مجلس‌های موسسین و شاید قانون‌گذاری معاصراند، یکی دیگر از عرصه‌های کاربرد این زبان به عنوان زبانی رسمی و دولتی در ایران است. اسناد و مدارک تاریخی موجود نشان می‌دهند که در همه قورولتای‌های دولت‌های تورکی حاکم بر ایران، زبان بکار برده شده زبان تورکی بوده است. برجسته‌ترین نمونه، قورولتای موغان در دوره نادر شاه افشار است. زبان رسمی این قورولتای تورکی بوده و خود نادرشاه نیز با همه مدعوین و مهمانان داخلی و خارجی، صرفا به تورکی صحبت کرده است.

زبان تورکی، زبان یادمان‌های تاریخی

یکی دیگر از مصادیق رسمی و دولتی بودن زبان تورکی در تاریخ ایران، کاربرد آن در یادمان‌های تاریخی برپا شده توسط دولت‌های تورکی حاکم بر ایران و سلاطین و مقامات این دول تورکی است. دو نمونه مهم از اینگونه یادمان‌های دولتی با متون تورکی، سردر حرم امام علی در نجف عراق و سنگ‌نوشته معروف به کتیبه نادری و یا کتیبه کلات در ایران است. این دو یادمان به امر نادرشاه افشار و با اشعار تورکی برپا گردیده‌اند.

زبان تورکی، زبان رسمی نهاد دولتی ملک الشعرائی

در گذشته ملک‌الشعرائی مقامی رسمی و دولتی بود و از سوی پادشاه اعطا می‌شد. زبانی که ملک الشعراها در سرودن اشعار خود از آن استفاده می‌کردند، زبان رسمی و دولتی دولت مذکور بوده و سروده‌های آنها نیز دارای ارج و منزلت اسناد رسمی بوده است. زبان تورکی در برخی مقاطع حتی به تنهائی– زبانی رسمی نهاد ملک‌الشعرائی در دولت‌های تورکی بوده است. به عنوان نمونه در دوره شاه اسماعیل صفوی، حبیبی شاعر تورکی سرای معروف متولد برگشاد، ملک الشعرای دربار امپراتوری صفوی بود و شعری به فارسی از او در دست نیست. این بدان معنی است که در عهد وی، تورکی یگانه زبان رسمی و دولتی دولت صفوی بوده است. در برخی موارد نیز هم‌زمان دو منصب ملک الشعرائی یکی برای تورکی و دیگری برای زبان دیگری مانند فارسی وجود داشته است. به عنوان مثال تاثیر تبریزی، ملک الشعرای دوره شاه سلیمان و شاه سلطان حسین، دارای منصب ملک الشعرائی تورکی بوده است (از سروده های رسمی وی؛ قصیده تورکی در مدح شاه سلیمان الصفوی، قصیده تورکی به مناسبت جلوس به تخت شاه سلطان حسین الموسوی، ترجیع بند تورکی، مثنوی تورکی عید سروده شده به امر پادشاه، غزل تورکی به مناسبت تشریف فرمائی شاهزاده سلطان اکبر امین اورنگ زیب).

زبان تورکی در مراسم مذهبی دولتی

زبان تورکی از سوی دولت‌های حاکم بر ایران به عنوان زبان رسمی آئین‌ها، مراسم و تبلیغات دینی دولتی نیز بکار رفته است. کاربرد زبان تورکی به عنوان زبان دولتی دینی حتی پس از سقوط دولت قاجار و در اوان دوره پهلوی نیز ادامه داشته است. چنانچه در منابع تاریخی شرکت رضاخان در مراسم عزاداری عاشورا در مسجد ترکان (مسجد شیخ عبدالحسین) و خواندن توجه تورکی توسط وی ثبت شده است.

در بخش‌های بعدی این پرونده ویژه، نمونه‌های مختلف استفاده از تورکی به عنوان یک زبان رسمی در عرصه‌های مختلف همراه با اسناد و مدارک تاریخی معتبر منتشر خواهد شد.